

Արցախի առօրյան: Հեռապատերազմյան Կողմ

Պատերազմից հետո քաղաքը հետզհետե կենդանանում է՝ բացվում են դպրոցները, համալսարանները, խանութները, սպասարկման կենտրոնները: Փողոցներում զբոսնում են երիտասարդ մայրիկները երեխաներով, ձեռքձեռքի անցնում են սիրահարներն ու աղմկոտ դպրոցականները: Լույսը դիմացի շենքում ավելի շատ պատուհաններում է վառվում: Հայացքդ ականայից ընկնում է այս պատուհանների վրա, որ մեր շենքից բաժանված են բարեկարգ այգով ու գրուցարանով, երբ թեյում ենք Շուշիի մատույցներին նայող պատշգամբում: Դիմացի

տան բնակիչներին մենք լավ գիտենք՝ նրանց հետ խաղում էինք բակում կամ նստարանին նստած ժամերով գրուցում ամառվա գիշերներին: Այդ պատուհաններում հառնում են յուրաքանչյուր բնակչի պատմությունները՝ կազմելով պատերազմից քրքրված ճակատագրերի յուրօրինակ կողմ:

Առաջին հարկում ֆիզիկայի դասատու է ապրում տղայի հետ՝ Մարիա Վլադիմիրովնան: Տղան անմիջապես կամավոր գնաց պատերազմ, ինքը մնաց քաղաքում՝ կամավոր էր աշխատում, ականատեսի պոստեր գրում ֆեյսբուքում և վերջում չարանում էր բոլորի՝ հատկապես ապաշնորհ կառավարության վրա: Լավ է, ուշ իմացավ, որ քսանամյա տղան ամենից թեժ տեղերում էր կռվում իրենց մի քանի անգամ գերագանցող ազերիների ու հարձակվելիս “Ալլահ աքբար” կանչող սիրիացի վարձկանների դեմ: Փառք Աստծո, տղան ու եղբորորդին, ով *Սիներժի Բնթերնեշնյում* աշխատող բարձրակարգ ծրագրավորող է և առաջին օրերից թողեց աշխատանքն ու նետվեց կովի, ողջառողջ են:

Դիմացին Չարայի բնակարանն է, տան լույսը վառվում է: Բայց նա դեռ Երևանից չի վերադարձել, տունը Շուշեցիներ են վարձում: Չարան շատ հոգատար ու շատ երջանիկ մայր է ու կին: Իր ամուսինը ռազմական բժիշկ է, առաջնագծում էր ամբողջ պատերազմի ընթացքում: Չարան անհանգստությունից տեղը չէր գտնում, վախենում էր կորցնել նորերս գտած և ոչ մի բանի հետ չհամեմատվող երջանկությունը: Արսենը իր երկրորդ ամուսինն

է, առաջինի հետ նա բաժանվեց նրա խաղամուրության պատճառով: Ինքն էր ամուսնավորվածություն խնդրել ու մի անգամ չբացեց դուռը, երբ ամուսինը հերթական անգամ լուսաբացին էր վերադառնում: չնայած միայնակ մոր անհույս կյանքի մասին զգուշացումներին՝ կովկասյան կնոջ համար այս համարձակ ու վստահ քայլը լիովին արդարացրեց իրեն, երբ նա հանդիպեց Արսենին, ով մինչև ականջները սիրահարվեց նրան, ամուսնության առաջարկ արեց ու բացեց նրա առջև սիրո տունը:

Երկրորդ հարկում տիկին Չինան է ապրում: Աշխարհը փլվեց իր գլխին, երբ ամուսինը գոհվեց առաջին դարաբաղյան պատերազմում: Այս կյանքից նրան որևէ բան չէր ուզում, եչեխաները նրան

նյարդացնում էին, անհրապույր ու անպետք էին թվում: Նրանց նկատմամբ իր հոգատարությունը խառնվեց բռնապետական վերաբերմունքի հետ, որ անխոս ենթարկվեն իրեն: Երեխաների հետ շփումը, նրանց մտահոգությունները նրան հետաքրքիր չէին, տիկին Չինան փորձում էր նրանցում ազնվություն սերմանել՝ քննադատելով նրանց թերությունները: Մոր ու երեխաների օտարումից սառնեցին նրանց և հենց երեխաների միջև հարաբերությունները, անկարող դարձրին նրանց հարաբերվել շրջապատող աշխարհի հետ: Սա տևեց մինչև նա հանգստություն և ապրելու ուժ չգտավ եկեղեցում: Մի անգամ այնտեղ նա ականջի ծայրով լսեց, որ մահը դեռ վերջը չէ, որ իր Առնողը ապրում է այլ հարթության մեջ և որ իրենք թերևս կտեսնվեն հավերժությունում: Նրա մոտ ապրելու ցանկություն առաջացավ և նա հետզհետե դարձան նախկին բարի, հոգատար և ավելի իմաստուն տիկին Չինան: Միայն իր շագանակագույն աչքերից տխրությունը չանցավ: Երբ 2020 թվականի հոկտեմբերի 27-ին պայթյուններ դրոդացին, նա չէր կասկածում, որ պատերազմ է սկսվել և շատ հանգիստ արձագանքեց, փիլիսոփայորեն, նրա համար միևնույն էր: Մնաց քաղաքում, որ ռմբակոծում էին ամերիկյան պոլոնեզ ու կասսիրգա տեսակի արկերով մինչև տարհանման հրամանը, կապիտուլյացիայից հետո էլ շուտով տուն վերադարձավ:

Երկրորդ հարկում է Նարինեն է ապրում, կենսաբանության դասախոսը, մոր ու քրոջ հետ: Սովորում է Երևանի պետական համալսարանի ասպիրանտուրայում: Պատերազմի հինգերորդ օրը մայրը իրեն խորհուրդ տվեց քաղաքից հեռանալ և միաժամանակ հանդիպել գիտական դեկավարի հետ: Նրանք չէին կասկածում, որ հակառակորդը բանտախաղի կղնի ամեն ինչ և ոչնչից չի նողկա՝ ոչ քաղաքացիների դեմ զանգվածային ոչնչացման զենք կիրառելուց, ոչ ՆԱՏՕ-յի զենքից, ոչ սիրական վարձկաններից ու այլ ծայրահեղականներից, որ իրենց հատուկ հոգեբանական ահաբեկչությունից՝ վայրագությունների տեսագրության տարածումով: Դրան դեմ էին կանգնելու հայ մարտիկի ինքնագոհողությունը, մարտական ոգին և հայրենասիրությունը: Այս հատկությունները պատմության ընթացքում փրկում էին հայերին, բայց այս անգամ անգոր էին մեր կառավարության մի մասին բազմամյա անհոգության, անձեռնահասության, քարացած հայացքների և ժամանակակից զինատեսակների անտեսման պատճառով:

Երբ Նարինեն քրոջ հետ քաղաքից մեկնում էին, փողոցները ամայի էին, հատուկենտ մայթերում ուսապարկով տղաներ էին կանգնած վճռական ու ոգևորված դեմքով, առանց վախի նշույլի: Հաղթանակի հույսը մռայլվում էր ընկերների ու ծանոթների մահից, որոնցով հեղեղված էր ֆեյսբուքը: Բոլորն աղոթում էին ու գաղտնի լացում օրնիբուն տանը, ճանապարհին, մետրոյում, լավ է, դիմակը թույլ էր տալիս: Սկսեցին լսել տարեց դարաբաղցիների մահվան գույժը կորոնայից Երևանում, մինչ այդ Ստեփանակերտում վարակից մահվան ելքեր գրանցված չէին: Դրան նպաստում էին ապաստարանի փնտրումների և կենցաղի կարգավորման արշավները, հաճախակի տեղափոխումներն ու փոքր մակարեսին դարաբաղցի փախստականների մեծ խռնվածությունը:

Հիվանդանոցներում կորոնավիրուսով հիվանդների համար տեղ չկա, քանի որ Արցախից վիրավոր մարտիկների անվերջանալի հոսք է: Ծտապ օգնության մեքենաների շչակների գոռոցը մի ժամ չէր դադարում այն բնակարանում, որտեղ ապրում էր Նարինեն քրոջ հետ՝ քաղաքի մուտքի և Ծենգավիթի հիվանդանոցի մոտ: Նախկինում նա քննադատաբար էր վերաբերում դարաբաղցի տղաներին, նրանք իրեն թվում էին կոպիտ, անգործունյա, չէին սիրում պոեզիա, դասական երաժշտություն, անբարետես էին: Այժմ ֆեյսբուքից նայող մարտիկների դեմքերը նրան այն քան գեղեցիկ, ազնիվ ու անչափ հարազատ էին թվում: Նա ցնծում են, ընթերցելով զինվորների փրկության հրաշքները, աղոթում էր բոլորի և ծանոթների համար հականե-հանվանե և անսահմանորեն երախտապարտ էր նրանց: Երբեմն թվում էր, որ նրանք այլևս չեն լինի: Ստեփանակերտում նա ակնդետ նայում էր անցորդների ծերացած ու սպիտակած դեմքերին,

ուրախ էր, որ նրանք ողջ-առողջ են և որ նրանք *կան*: Իսկ աստերը չկային՝ դիմացի խանութպանի տղան, ամբիոնից դասախոս, հարևան երիտասարդը, ընկերուհու ամուսինը, ուսանողներ, իրենց սանտեխնիկը: Վշտից նրանք փոքրացել էին, սևացել, գունատվել ու հանգել: Լուռ էին սզում, բոլորից հեռու, երեսը պատին, պատված անելանության խավարով երկար տարիներ: Չոհվածների հարազատները ուրախանում էին, երբ անյունները գտնվում էին, չէ որ շատերին դեռ չեն գտել: Նրանց ճակատագիրը առանձնապես ողբերգական է. ամիսներ նրանք խաղաղարարների օգնությամբ ադրբեջանցիներին թույլատրություն են խնդրում փնտրել կորածներին, դա տևում է կեսօր, ապա հետախուզում լեռներ, անտառներ ու դաշտեր: Ժամանակը հաճախ չի հերիքու, քանի որ շուտ է մթնում, հորդող տեղումներն էլ դժվարացնում էին որոնումները: Մյուսները միջազգային կազմակերպությունների դռներն էին թակում, հավաքների մասնակցում, պահանջում արագացնել գերիների վերադարձը, նկարները դնում սոցցանցերում:

Վիրավորների ու սալջարդ ստացածները և նրանց հարազատները ուրախ էին, որ, չնայած հենակներով ու վիրակապերով, կենդանի էին: Որոշ մարտիկներ պատմում էին վիրավորվելու մանրամասները, ցույց էին տալիս մեքենայի նստարանի դեռ չմաքրված արյունը, բայց մեծամասնությունը նախընտրում էր լռել: Բազմաբառ էին նրանք, ովքեր պատերազմին հեռահար էին հետևում: Քաղաքում լավում է. “ոնց, ասում էր Արցախը Հայաստան է և վերջ, Շուշին հանձնել են, նա մեղավոր չէ, նրան չեն էլ հարցրել, կորչի անբաշար կառավարությունը, մի ճիպտով քաշած են, մի սանրի կտավ, մեզ ամեն ինչ կվերադարձնեն, հետո ինչ, մեր թիկունքում թշնամու գործակալություն էր գործում, պետք էր ավելի լավ սպառազինվել, միջազգային հանրությունը բերանը ջուր է առել, ցավոտ որոշումներ են սպասվում, մեկ է, ոչ մի տեղ չեն գնա, թուրքական մշտադիտարկումը մեր քթի տակ է”: Նարինեն լսում էր այս գրույցները, խոսողներին ու քաղաքային *к разговорчим и к городскому* քաղաքային տեսարանին: Քաղաքը կենդանացել է, բայց իր դեմքը փոխվել է՝ լրացվել է փախստականներով Հադրութի, Շուշիի և դրանց հարակից գյուղերից: Հանույքով նա նկատում էր, որը կյանքի հոսում էր, չէր մարել: Նրան չէին նյարդացնում քաղաքի ոճային հագնված աղջիկներին սևեռած ապշահայացները: Ծանոթների և գործընկերների հետ հանդիպումները ջերմ են ու երկար: Համալսարանական գործը նախքիկի պես էր՝ դասախոսություններ, ստուգարքներ, նիստեր, կարծես պատերազմը երազ էր: Միայն ընկած գործընկերոջ դատարկ այծոռն էր խոսում պատահածի իրողության մասին, և բոլորը անտանելի տխրում էին:

Առավոտյան Նարինեն արթնանում էր վերևի հարկի երեխաների վազվզոցից՝ վերևում փախստականներ են Հադրութից, նրանց հետ իրենց բարեկամ Գրիշա քեռին: Նա գերի էր ընկել Հադրութում: Նա չէր ուզում Հադրութից դուրս գալ, չէր պատկերացնում իրավիճակի լրջությունը: Ռազմական իրադրության մասին նորությունները հատվածաբար էին հասնում՝ լույսն ու համացանցը հաճախ անջատում էին, իսկ լուրերը, ինչպես հետո պարզվեց, իրականությունը չէին արտացոլում: Քաղաքում վաղուց անհանգիստ էր, հարևանն ասաց, որ թուրքերը մտնում են քաղաք, բայց մեր հատուկչոկատայինները նրանց հետ են մղում: Մշտապես գնդացրային կրակ/փամփշտաշարք ու պայթյուններ էին լավում: Առաջնագծից զանգեց որդին և ասաց, որ իրավիճակը լուրջ է և նա ընկերոջ հետ գալիս է իր հետևից, բայց արդեն ուշ էր: Գրիշա քեռին պատուհանից տեսավ, որ մինչև ատամները զինված զինվորներ ներխուժեցին հարևանի տունը: Նա սառեց, բայց հույսով մտածեց, որ կանցնեն իր տան մոտով: Հարևանի տանը ոչ ոք չկար, սկսեցին ջարդել կահույքն ու տեխնիկան: Հանկարծ նա լսեց, որ իր տուն ներս են խուժում: Դուռը երկար թակելուց հետո դուռը կոտրեցին ու ներս անցան: Նրա ներսը փայտացավ, բայց ուժը հավաքեց, դուրս եկավ նրանց առաջ և թուրքերեն սիրալիիր հարցրեց. “Բարով եք եկել, տղաներ: Ինչ կուզեք՝ չայ, սուրճ թե արադ”: Գրիշա քեռու դիվանագիտական քայլը հավանեցին ազերիները և նրան լավ վերաբերվեցին. “չէին ծեծում և գառան խորոված էին տալիս”: Իր որդու ընկերոջ հետ նա տեսավ

գերության մեջ մեկ անգամ, հետո իրեն երկար ինչ-որ տեղ էին տանում մեքենայի թափքում: Ժամանման պես նրան ասացին, որ Բաքվից հարյուր կիլոմետրի վրա է: Նրան պահեցին, հետո տեղափոխեցին Երևան մի քանի գերիների հետ: Իրենց հետ նա փորձում էր տեղեկանալ իր որդու և հաղորթի հարևանների մասին: Պարզվեց, որ հարևանները կենդանի էին, իսկ որդուն ընկերոջ հետ գնդակահարել ու թաղել էին իրենց այգում:

Չորրորդ հարկի բնակարանը դատարկ է: Այնտեղ մեր ֆիզկուլտուրայի ուսուցիչն էր ապրում՝ Վաչագան Արմենիչը: Նա աներձագի հրավերով որոշեց Իզրայել տեղափոխվել տաս տարի առաջ: Նա աղբրեջանական-թուրքական ագրեսիայի դեմ ցույցերի էր մասնակցում Երուսաղեմում, հայերնասիրական պոստեր գրում: Նա մեծ գումար փոխանցեց Համահայկական հիմնադրամին և անսահմանորեն ուրախ էր տաս տարի առաջ ընդունած որոման համար:

Վաչագան Արմենիչի դիմաց Սեդան է ապրում ծնողների հետ, իր ավագ քույր վերջերս ամուսնացել է: Նորան արհեստավարժ իրավաբան է, հասարակական ակտիվիստ, շատ խելացի է: Հաջողությամբ կարիեր էր անում ազգային ժողովում, խոսնակի օգնականի պաշտոնում: Ապրիլյան ընտրություններ, խոսնակը չհավաքեց ձայների շեմը և իր թիմակիցների հետ հեռացավ պաշտոնից: Սեդան առաջին պատերազմյան օրերին ցանկություն հայտնեց օգնելու շտաբում: Նրանց պատրաստակամությունը զարմանք առաջացրեց, քաղաքավարի ժպտացին և ուղարկեցին տուն: Ամբողջ պատերազմի ընթացքում նա փախստականների համար շորեր և ուտելիք էր հավաքում, ղեկավարում էր օգնության առցանց հարթակով, Թրամպին թվիտեռյան գրառում ուղղեց Արևմուտքի լռության անողորմության մասին և առաջիններից մեկը սկսեց անբարեհաջող բան կասկածել: Կապիտուլյացիայից հետո թվում էր, թե Ղարաբաղը մութ ուժերով շրջապատված կղզյակ է և չէր ուզում այնտեղ վերադառնալ: Սակայն հետ գալով նա համակվեց գտնված օջախի, ընկերների, հարազատների ուրախությամբ: Նրան մեկ հարց էր տանջում՝ հասկանում է երկրի կառավարությունը հարցի լրջությունը, որ ինքը և վերադարձել են և պետք է գործել, ԳՈՐԾԵԼ, այլ ղեկավարում իմիտացնել: Եվ հանգիստ թողնել համաշխարհային հանրության և օտարի ուշադրությունը գրավելու ցանկությունը և դրսում ցույցերի չգնալ, մեզ դա ոչինչ չի տա: Օտարները կառուցել են իրենց երկիրը, մենք պետք է կառուցենք մերը, մեր փոխարեն իրենք դա չեն անելու: Եվ մենք կսովորենք իրար լսել, հասկանալ, օգնել և արարիչ: Նախ՝ պետք է լուծել քրոնիկ գործազրկության հարցը՝ զանգվածային արտագաղթը կանխելու համար: Ամեն երրորդ առցանցին արժանապատիվ աշխատանք է փնտրում, փոքր բիզնես վարել քչերին է հաջողվում, պետձառառողները բարձր աշխատավարձ չեն ստանում: Գործազրկությունն անել է ՀԷԿ-երի, ոսկու մշակման գործարանի և մասնավոր արտադրությունների կորստի հետևանքով: Ծատ մարտիկներ, որոնց սխրագործություններով մենք հիանում ենք, չունեին և չունեն արժանապատիվ աշխատանք:

Վճարվող հետպատերազմյան նպաստները փոքր-ինչ թեթևացրել են հիմնական աղքատ բնակչության կյանքը, բայց իրենց մեջ կրում են մակաբուծային մտածելակերպի վտանգը: Նորայի գլխում միտք էր պտտվում, որ նա բազմիցս ասել էր նախկին ղեկավարին, ով խոստանում էր զբաղվել դրանով, բայց չհասցրեց: Նա հանկարծ պատկերացրեց Արցախի տնտեսական վերելքը նման իտալական տնտեսական հրաշքին: Գումարում են աշխարհասփյուռ բարձրակիր թոնտեսագետների հայերի խորհուրդ և որոշում են արտադրության տեսակը՝ մեքենաշինություն բարձր տեխնոլոգիաների ներգրավմամբ, օրինակ: Կկատարվեն խոշոր կապիտալ ներդրումներ սփյուռքի հավաքած գումարներով: Մշակվում են հաշվետվության թափանցիկ մեխանիզմներ, կադրերի ընտրության և նրանց վերապատրաստման արհեստավարժ գործընթացներ (վերապատրաստումը կլինի երկրում կամ արտասահմանում՝ կախված առկա կադրերից՝ այսպիսով գործարկելով մեր համալսարանի ներուժը և այն ուղղորդելով ավելի գործնական հուն):

Սկզբում աշխատանքի են ընդունում հինգից տաս հազար մարդ միջին արժանապատիվ աշխատավարձով: Հիմադիրների խորհուրդը խստիվ վերահսկում է արտադրության գործընթացն ու արդյունքները, միաժամանակ չի խոչնդոտում մտքի թռիչքին ու նորարարությանը: Ստացված արտադրանքը իրացվում են միջազգային շուկայում: Եկամուտը ներդնել դպրոցների, համալսարանների, թանգարանների և արվեստի կենտրոնների մեջ, նվազեցնել ուսուցիչների արտասովոր ծանրաբեռնվածությունը և երիտասարդ կադրերին ճանապարհի տան: Սեդան պատկերացրեց մասնագիտական խառնաշփոթը, ֆորումները և նոր մեքենաների մոդելների պրեզենտացիան: Եվ այստեղ ոչ մի անհնար բան չկա, հատկապես եթե հաշվի առնենք, որ Էլոն Մասկը պատրաստվում է գլուխ բերելկյանքը Մարսի վրա: Այո, կամ այս երազը կյանք կդառնա, կամ մեր հայրենիքն է երազ դառնալու: Եվ, երևի, սա ամենից մեծ հարգանքի տուրքը կլինի ընկածների հիշատակին:

Իմ դիմացի պատմությունների կողաժը լուսավորված է դեղին-նարնջագույն-կանաչ գույներով մոխրագույն-շագանակագույն հենքի վրա: Այն լուսավորվում է հրաշքի ու մեծ փոփոխությունների սպասումով, ավելոծվում է սեփական մեղքի ըմբռումից, մթնում է ներկա ու ենթադրվող կուրուստների դառնությունից: Իսկ արդյոք կողաժը կշարունակի լույս տալ, թե ընդմիջտ կհանգչի, կախված է մեզանից յուրաքանչյուրից:

Վանյան Լուսինե, 2021 թվականի խստաշունչ հունվար